

Antiken är, med sina illustrationer och kartor, en vacker bok. Den är elegant sammanfogad – ett gott lagarbete av sex författare vars språkliga behandling ibland känns skönt uppfriskande. Naturligtvis kan man använda moderna uttryck som ”mässhallar”, ”särkullsbarn” och ”byggboom” för företeelser som fanns redan under antiken. Och förklaringen till titeln ”augustus” är klockren: ”Det var ingen formell titel men visade utan att väcka anstöt vem som var mer jämlik än andra.” (s. 419)

Alla vi som i egenskap av lärare eller studenter blivit bekanta med antiken genom Hugo Montgomerys *Medelhavs världens historia till omkring 400 e. Kr.* kommer att känna igen oss i *Antiken* och finna att här återkommer *Medelhavs världens historia* i ny, vackrare och uppfräschad form. Det får väl anses vara ett fullt godkänt betyg. Samtidigt som man kan önska att det gjorts både mer och mindre av detta gigantiska område som vi känner som antiken.

Lunds universitet

EVA QUECKFELDT

Kristina Ekero Eriksson, *Gamla Uppsala: Människor och makter i högarnas skugga: Vendeltid, vikingatid, medeltid* (Stockholm: Norstedts 2018). 352 s.

Stora arkeologiska undersökningar har ägt rum runt Gamla Uppsala under de senaste decennierna. För dessa nya landvinningar redogör Kristina Ekero Eriksson i boken *Gamla Uppsala: Människor och makter i högarnas skugga*. Texten är populärvetenskaplig, lättsamt författad, pedagogiskt hållen och ger som helhet en behaglig läsning. Hon har valt att hämta en hel del fakta och tolkningar från intervjuer med arkeologer och andra forskare som deltagit vid undersökningarna. Boken är indelad i tre kronologiska huvudkapitel: vendeltid (550–800), vikingatid (800–1050) och medeltid (1050–1500). Tyngdpunkten ligger helt och hållet på de två första perioderna och endast 20 sidor ägnas medeltiden. Därtill inleds boken med drygt 40 sidor som berättar om det så kallade stolpmonumentet och en rapsodisk text om perioderna före vendeltiden.

Folkvandringstiden (400–550) i området kring Gamla Uppsala är faktiskt dåligt känd, men indikationer finns på att det även då varit en centralplats. Men fynden från folkvandringstidens slutskede och den efterföljande vendeltiden är desto rikhaltigare. Förändringen där var utan tvekan politisk och, ur en arkeologisk synvinkel, blomstrande. Då byggdes de tre storbögar, förmodligen även Tingshögen. Äldre undersökningar från 1800-talet ligger främst till grund för tidigare forskares hypotetiska resonemang om vilka

kungar som begravts i högarna samt för spekulativa kopplingar till äldre skrivet material såsom *Ynglingatal*. Under de senaste decennierna har det dock skett mycket nytt inom arkeologin, såväl vad gäller metodutveckling som storleken och omfattningen av undersökningarna, vilket hänger ihop med samhällets utbyggnad av bostäder, vägar och järnvägar i kombination med den starka lagstiftning som finns i Sverige rörande fornlämningar. Resultaten av sådana så kallade räddningsundersökningar eller exploateringsgrävningar är högst varierande, men som framgår av Ekerö Erikssons framställning har de varit extremt lyckade vid Gamla Uppsala. Även senare tiders forskningsundersökningar har bidragit till vidgad kunskap om Gamla Uppsala. Jag tar här upp de i mitt tycke fyra viktigaste upptäckterna, vilka främst rör vendeltiden.

Den första och mest uppseendeväckande var fynden av två nästan kilometerlånga stolprader, placerade i närmast rät vinkel öster respektive söder om storhögarna. 144 grova furustolpar placerade med cirka 5–6 meters mellanrum bildade den bäst undersökta raden. Mängder med djuroffer fanns i de stora stolpgrupparna. Stolpmonumenten i Gamla Uppsala är egentligen inte unika i skandinavisk arkeologi, men till sin storlek de hittills överlägset största. Man ska ha tur om dylika stolprader påträffas och när det görs sker det i princip alltid vid vägdragningar och liknande. Ingen säker tolkning har ännu formulerats beträffande stolpradernas funktion. Ekerö Eriksson diskuterar bland annat processionsväg, astronomisk kalender och helig inhägnad. Dock, denna typ av anläggningar kan tydligt kopplas till platser med central och förmodligen överregional betydelse.

Den andra är från forskningsundersökningarna av kungsgårdsplatån strax nordöst om storhögarna. Där har en majestätisk hallbyggnad – en sal – byggts, som sannolikt gett namn åt Uppsala. Hallbygganden var en av de större i Skandinavien, 50 m lång och 12 m bred och byggd på en stor uppbyggd platå, som var upp till 10 m hög och representerar ett enormt fundament till själva hallen som i sig också förutsätter stor och yrkeskunnig arbetskraft. Hallarna spelade under denna tid en viktig roll för de styrande aristokratierna i Skandinavien och var, som Ekerö Eriksson träffande uttrycker det, en kombinerad kalas-, kult- och konferenshall.

Även den tredje upptäckten är något som pekar på platsens tydliga centralplatsstatus och som framkom strax norr om kungsgårdsplatån. I ett rumsindelad långhus från 600-talet hittades spåren av ett omfattande och delvis mycket exklusivt hantverk. Här producerades horn- och järnföremål, kammar, glaspärlor och inte minst luxuösa smycken i så kallad cloisonné-teknik (slipade granater inpassade i guldcellverk). Just sådana smycken var typiska för de vendeltida översta sociala skikten och gjordes populära av de merovingiska kungasläkterna där praktexemplet är Childerics begravnings-

uppsättning från år 481/482. Analyser visar överraskande nog att de granater som brukats kommer från östra Mellansverige och inte från Sri Lanka såsom vanligen fallet var hos Merovingerna.

En fjärde viktig upptäckt rör de många närliggande gårdarna från vendeltiden och i detta fall även från vikingatiden. Tydliga skillnader mellan aristokraternas, krigarnas och textilarbetarnas gårdar har påvisats. Det är inte ofta, om någonsin, man kunnat konstatera en sådan social och ekonomisk specialisering på bynivå. Skillnaderna mellan gårdarna visar sig i bland annat metallhantverk, tjärframställning och boskapsavel. Författaren menar att befolkningen kring Gamla Uppsala ökade under vikingatiden och kan ha omfattat ett 50-tal gårdar, vilket får anses vara synnerligen tätbebyggt.

Trots att mycket nytt framkommit i Gamla Uppsala som tydligt pekar ut platsen som ett centrum av regional och troligen också överregional karaktär, visar Kristina Ekerö Eriksson att tydliga spår av det allra översta sociala skiktet inte alls är framträdande under vikingatiden. Det var visserligen välbefolkat, och aristokratiska gårdar och gravar har påträffats, men motsvarigheter till de vendeltida praktmonumenten saknas. Hallen brändes och övergavs medvetet under slutet av 700-talet. Stolpraderna hade spelat ut sin roll efter kanske bara ett halvt sekel. Vad hände? Ekerö Eriksson besvarar inte den frågan explicit, men om jag får pröva en hypotes flyttade kungamakten under 700-talet sin huvudkungsgård närmare tidens ekonomiska nav – Birka. Genom att det nordeuropeiska handelsnätverket successivt från 600-talet även kom att omfatta Mälardalen, ändrades en hel del vad gäller bebyggelseetableringar och produktionsspecialisering. Detta märks på flera håll, inte minst i den resursrika nordliga delen av Skandinavien.

Men var då Gamla Uppsala fortfarande ett viktigt säte för kungasläkten även under vikingatiden? Både ja och nej. Kristina Ekerö Eriksson anför att det grundades ett flertal kungsgårdar, och i Gamla Uppsala fanns fortsatt en kungsgård, kanske kungamaktens viktigaste. Om vi ska tro Adam av Bremens delvis fantasifulla berättelse var Gamla Uppsala ett slags ideologiskt-juridiskt överregionalt centrum under vikingatiden. Där ska bland annat regelbundna ting och offerfester ha ägt rum, något som dock endast svagt antyds i det arkeologiska materialet: Delvis under den medeltida kyrkan har med georadarns hjälp spåren kartlagts av en vikingatida byggnadslämning, 22 m lång och 8–9 m bred, med stolpburet tak och en utbyggand i öster. Den har tidigare tolkats som ett hednatempel, men träffande frågar sig författaren om detta i stället varit en privatkyrka. Tyvärr föreligger ingen exaktare datering, men förekomsten av en privat träkyrka på den egna gården ligger helt i linje med skeendet bland vikingatida aristokrater runt om Skandinavien.

Det är svårt att i en kort anmälan göra rättvisa åt en bok av denna typ, som innehåller väldigt många detaljer och resonemang. Bland annat redovisas

arkeologiska experiment av skilda slag, där det ofta framgår att de samlade arbetsinsatserna för diverse byggnationer krävde massiva insatser från underlydande. Begrepp som slavar, trälar och ofria är termer som författaren handskas lite slarvigt med, men ett visst mått av tvång och maktunderordnande ligger naturligtvis verkligheten nära. Jag skulle dock önskat betydligt fler kartor och planer över de olika skedena, de undersökta boplatsspåren samt fyndspridningar på boplatserna. Här kan jag dock misstänka att grävningssledarna kanske inte varit villiga att släppa ifrån sig allt material förrän de själva publicerat det i så att säga laga ordning.

Umeå universitet

PER H. RAMQVIST

Göran Malmstedt, *En förtrollad värld: Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 237 s.

Litteraturen om trolldomsprocesserna – i olika delar av Europa, inklusive Sverige – är omfattande och fältet har lockat såväl historiker som rätthistoriker, sociologer, psykologer och folklorister. Olika forskare har sett utbrotten av ”häxfebrar” kopplade till såväl inomkyrkliga förändringar som sociala spänningar inom de stärkta monarkierna i reformationens efterföljd. De feministiska tolkningarna av trolldomsprocessernas orsaker och förlopp har också varit många. Bengt Ankarloos bok *Satans raseri* (2007) sammanfattade det internationella forskningsläget och fastän ett antal år har gått sedan boken kom har den mycket att ge för den som, på ett enkelt sätt, vill få inblick i hur frågor ställts och vilka typer av svar som getts inom fältet.

Att mycket har skrivits om ämnet innebär inte att forskningsfältet är uttröskat. Det är Göran Malmstedts bok om de bohuslänska trolldomsprocesserna ett gott exempel på; jag återkommer strax till vari Malmstedts särskilda bidrag inom genren består. I boken redogör han inledningsvis för det gedigna grundarbete som tidigare gjorts av lokalhistorikern Lars Manfred Svenungsson, som renskrivit och gett ut de bohuslänska trolldomsmålsprotokollen i tryck och därmed gjort dem tillgängliga också för den som har svårigheter med 1600-talets handstilar. Utgåvan har varit till god hjälp för Malmstedt, som dock påpekar att för framställningen viktiga textavsnitt har krävt en kontroll av originalkällorna. Processerna i Bohuslän har också, utöver att de tagits upp mer översiktligt av bland andra Ankarloo och Per Sörlin, ingående behandlats av Emanuel Linderholm i arbetet om svenska trolldomsprocesser. Linderholms arbete utkom redan 1918 och utgör framför